

Modernització, desenvolupament polític i canvi social: Espanya (1874-1931)*

per Teresa Carnero Arbat

INTRODUCCIÓ

L'estudi dels processos de modernització ha estat durant algunes dècades un dels temes centrals de la historiografia i de la sociologia política nord-americanes. Les transformacions econòmiques i geopolítiques que seguiren la Segona Guerra Mundial —l'onada descolonitzadora i l'expansió espectacular del capitalisme des de finals dels anys cinquanta— creen les condicions per al sorgiment d'un debat interdisciplinari que, en la meua opinió, ha ofert uns resultats rellevants per a l'anàlisi històrica.

De la participació en el debat d'investigadors procedents de distintes branques de les ciències socials cal ressaltar una conseqüència important: els esforços realitzats en la formulació d'uns supòsits teòrics o conceptuals que, en aquest camp, es consideren inseparables de la contrastació històrica. Per això els avenços que s'han fet en la selecció de les variables clau d'aquest procés de canvi social global —desenvolupament econòmic, mobilització social i desenvolupament polític— han anat semblants a l'impuls de la investigació en història econòmica i en història política contemporànies.

El tipus d'enfocament utilitzat pot ajudar a fer conèixer, amb un grau de rigor acceptable, els avenços i també els desajusts que acompanyaren la modernització. Primer de tot perquè es basa en major mesura que unes altres aproximacions en el mètode deductiu i en l'explicitació de les hipòtesis que han de ser objecte de contrastació. I, a més, perquè permet fer generalitzacions i comparacions. Aquesta darrera característica, per ella mateixa destacable per al coneixement de les societats en el passat, adquireix una importància primordial en la literatura sobre aquest tema. Fins al punt que sense fer història econòmica, política o social comparades difícilment —parafrasant R. Hollingsworth— es poden explicar els nombrosos problemes de la modernització de les societats contemporànies.¹

* Una primera versió d'aquest article fou presentat al Congrés Internacional Modernidad y Modernización celebrat a València del 3 al 6 de juliol de 1988.

1. Vid. J. ROGERS HOLLINGSWORTH, *An Approach to the Study of Comparative Politics*, dins *Nation and State Building in America* (Boston 1971), ps. 251-277, 254.

L'interès acadèmic que ha suscitat aquesta línia de treball a Espanya ha estat molt escàs. Solament alguns especialistes en teoria política i alguns economistes s'han preocupat de donar a conèixer una part d'aquest amplíssim i polèmic debat i d'aplicar alguns dels seus supòsits teòrics a la investigació i a l'anàlisi de la realitat espanyola dels segles XIX i XX.² En canvi, aquestes aportacions han passat gairebé desapercebudes per a la immensa majoria dels historiadors polítics i socials contemporanis. A penes s'ha reflexionat sobre el grau de capacitat explicativa que puguin tenir algunes d'aquestes aportacions per interpretar les característiques i la lentitud del desenvolupament polític i del canvi social a l'Espanya dels segles XIX i XX.³ Tal vegada per aquesta raó algunes de les línies d'investigació més renovadores en l'àmbit de la història política europea i nord-americana s'han impulsat molt menys en el nostre país. Em referesc, sobretot, a dues de les més significatives: l'estudi de les *élites* i l'anàlisi centrada sobre el clientelisme/patronatge. Compten, tanmateix, amb unes aportacions excel·lents sobre el funcionament del sistema polític de la Restauració en les quals el fenomen del caciquisme ha merescut una atenció preferent,⁴ o amb uns estudis regionals sobre el mateix tema que han rebut en els últims anys un notable impuls.⁵

La limitada transcendència del debat en l'àmbit universitari contrasta, tanmateix, amb la difusió que ha adquirit el terme «modernització» i les seues derivacions, així com uns altres termes associats a ambdós. La proliferació, al llarg dels últims anys, d'aquestes expressions (modernització de l'economia, d'una regió, de la xarxa viària o de les forces armades), que, des d'un punt de vista rigorós pot ser qualificada d'abusiva i inadequada en no poques ocasions, posa de manifest l'actualitat i la vigència que implícitament semblen tenir alguns

2. Algunes aportacions recents són: C. SOLÉ, *Modernización: un análisis sociológico* (Barcelona 1976); J. ÁLVAREZ JUNCO (comp.), *Populismo, caudillaje y discurso demagógico* (Madrid 1987); N. SÁNCHEZ ALBORNOZ (ed.), *The Economic Modernization of Spain, 1830-1930* (Nova York i Londres 1987); L. PRADOS DE LA ESCOSURA, *De Imperio a Nación. Crecimiento y atraso económico en España (1780-1930)* (Madrid 1988); J. PALAFOX, *Los límites de la modernización en España: la evolución económica entre 1892 y 1930*, «Revista de Occidente», núm. 83 (abril de 1988), ps. 59-70; P. TEDDE DE LORCA, *Estadistas y burócratas. El gasto público en funcionarios durante la Restauración*, «Revista de Occidente», núm. 83 (abril de 1988), ps. 21-42.

3. Algunes excepcions que poden citar-se són: J. J. LINZ, *La quiebra de las democracias* (Madrid 1987); V. PÉREZ DÍAZ, *El retorno de la sociedad civil* (Madrid 1987); J. CASANOVA, *Modernization and Democratization: Reflections on Spain's Transition to Democracy*, «Social Research», vol. 50, núm. 4 (hivern de 1983), ps. 929-973.

4. *Vid.* J. VARELA ORTEGA, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)* (Madrid 1977); també *Funcionamiento del sistema caciquista*, «Revista Storica Italiana» (1973), ps. 932-983, i *Los amigos políticos: Funcionamiento del sistema caciquista*, «Revista de Occidente», XLIII (1973), ps. 45-74; J. ROMERO MAURA, *El caciquismo: tentativa de conceptualización*, *op. cit.*, ps. 15-44; J. TUSELL, *La descomposición del sistema caciquil español (1902-1931)*, *op. cit.*, ps. 75-93.

5. Per exemple, J. TUSELL, *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890-1923)* (Barcelona 1976); *La crisis del caciquismo andaluz (1923-1931)* (Barcelona 1977); A. YANINI, *El caciquismo* (València 1984); C. MIR, *Lleida (1890-1936): caciquismo polític i lluita electoral* (Barcelona 1985); M. MARTÍ, *Cossieros i anticossieros, burguesia i política local (Castelló de la Plana, 1875-1891)* (Castelló 1985); C. FRÍAS i M. TRISAN, *El caciquismo altoaragonés durante la Restauración. Elecciones y comportamiento político en la provincia de Huesca. 1875-1914* (Osca 1987); E. PÉREZ, *Políticos i cacics a Castelló (1876-1901)* (València 1989).

dels pressupòsits de les aportacions esmentades i també la mateixa seqüència temporal del procés i els seus resultats. Això sembla bastant clar pel que fa a un dels aspectes més decisius d'aquest fenomen: la democratització de la societat.

Malgrat la indubtable amplitud i l'interès del debat sobre la modernització i de la seua escassa difusió a Espanya, la meua intenció en aquestes pàgines no és fer una enumeració exhaustiva de les aportacions més destacades realitzades amb posterioritat a la Segona Guerra Mundial en l'àmbit de la història política o de la història econòmica. Tampoc no pretenc fer una revisió d'aquests trets principals referida al conjunt de la literatura sobre desenvolupament polític. El que m'interessa destacar és la capacitat explicativa d'algunes de les seues aportacions més renovadores per a conèixer com es produeix aquest fenomen; per a estimar-ne els resultats en termes comparatius geogràficament i cronològicament. I, tot això, amb l'objectiu de plantejar, en aquestes pàgines, algunes hipòtesis que puguen contribuir a una millor comprensió de l'evolució política espanyola entre el 1874 i el 1930.

Per tal de desenvolupar aquests dos aspectes he estructurat aquest article en dos grans apartats. El primer està destinat a precisar i a definir els conceptes fonamentals. En el segon faré una referència més explícita a la seqüència interna del desenvolupament polític (els seus protagonistes, les seues característiques i els seus resultats), perquè és l'apartat del procés de modernització sobre el qual vull aprofundir, i, a més, amb el fi d'establir algunes hipòtesis de la seua importància a Espanya en termes comparatius europeus. Les conclusions amb què finalitza aquest treball solament pretenen sintetitzar el conjunt de les qüestions plantejades, destacant algunes de les possibilitats que, en la meua opinió, ofereix l'enfocament sobre la modernització per a l'anàlisi històrica contemporània.

I

Com s'acaba d'assenyalar, la finalitat d'aquesta primera part és precisar el significat dels termes més utilitzats en la literatura. A més de modernització i desenvolupament polític, són d'ús comú uns altres com democratització del sistema polític, societat participativa, mobilització social, secularització, grups d'interessos associatius i institucionals, *élite* política i capacitat de resposta dels governants.

El pas previ, tanmateix, ha de ser plantejar el contingut bàsic d'aquest enfocament, ja que l'encunyació d'aquestes expressions no és arbitrària. És inseparable de com es concep la transformació social. En aquest sentit, el mèrit d'aquesta línia d'investigació és doble. Primer perquè no redueix l'anàlisi del canvi social experimentat pels principals països occidentals des de mitjan segle XIX al fenomen estricte de la industrialització i del creixement econòmic. La seua consecució en condicions de competitivitat fou, amb tota la seua transcendència, solament una de les diverses facetes del procés d'avenç global de la societat. Un procés de transformació que en tots els casos fou dinàmic però també desequilibrat. La consolidació del capitalisme industrial no va comportar ni el final de la política sense democràcia ni l'eradicació, pel seu caràcter no progressiu, de

molts dels valors i dels hàbits de comportament més típics de l'antic règim. No va ser fàcil convertir el règim parlamentari en una democràcia, ni en termes de representació individual o igualitària —és a dir, sense discriminació de renda, de procedència social o de sexe—, ni en termes d'eliminació de la corrupció de la vida política.⁶ I més difícil encara va ser que l'accés a la cultura deixàs de ser un privilegi econòmic, social i sexual i que la millora de les condicions de vida i de treball passàs a ser considerat un dret progressivament més igualitari.⁷

L'atenció que es dona a aquestes qüestions en la literatura sobre la modernització és l'altre mèrit que convé ressaltar. La incorporació com a supòsits d'aquestes facetes principals per tal de valorar la importància i el ritme de la transformació social és per si mateix ressenyable. Al mateix temps, el que m'interessa destacar són les possibilitats que suscita per tal d'ampliar i aprofundir l'anàlisi històrica d'aquest procés temporal en el qual es combinen persistències i canvi i que té lloc en els països industrialitzats durant els segles XIX i XX.⁸

Per tot això és possible aproximar una definició de modernització, si la concebem, al meu entendre, com un procés temporal de canvi caracteritzat: 1) pel creixement de l'economia aconseguit sobre la base d'una competitivitat creixent i d'un augment substancial dels sectors secundari i terciari; 2) per la millora substancial de les condicions sanitàries i per l'augment de l'esperança de vida de la població; 3) per la importància que adquireix el fenomen de la urbanització; 4) per l'augment important de l'alfabetització, dels nivells d'escolarització en els graus intermedis i superiors i per la presència de continguts científics o tècnics en l'ensenyament; 5) per les possibilitats d'accés a la informació i per la seua difusió; 6) per la millora sensible de les condicions de vida i de treball mitjançant l'establiment d'uns serveis socials mínims generalitzats, la reducció progressiva de la jornada laboral en el sector secundari i la introducció d'avenços substancials, també generalitzats, en matèria de salubritat i de seguretat. I, en darrer lloc, encara que no per això menys rellevant, per l'existència de dos trets associats directament amb el funcionament del sistema polític: la presència dels partits de masses d'integració social i la convocatòria d'eleccions lliures.

Els primers són l'antítesi de les organitzacions de «notables» de representació individual perquè representen uns sectors socials amplis i les articulen a partir dels seus continguts programàtics i les seues estructures organitzatives estables. I, en relació amb la convocatòria periòdica d'eleccions, el fet destacat és que siguin lliures, secretes i netes. Això és: que hi puguin concórrer sense

6. La investigació exhaustiva de G. R. Searle sobre la presència de la corrupció en un règim parlamentari amb l'antiguitat de l'anglès i en dates tan tardanes com les que transcorren entre finals del segle XIX i principis dels anys trenta del present segle és un bon exemple de com va ser difícil eliminar les seues distintes manifestacions. *Vid.*, d'aquest autor, *Corruption in British Politics 1895-1930* (Oxford 1987). El llibre de J. M. Bourne, *Patronage and Society in Nineteenth Century England* (Londres 1986), s'inscriu en una línia de treball semblant però centrat en l'anàlisi del clientelisme polític i del patronatge social durant el segle XIX.

7. La importància d'aquest doble progrés a la França de la Tercera República es pot trobar a E. Weber, *France Fin de Siècle* (Londres 1986).

8. El llibre d'A. Mayer, *La persistència del Antiguo Régimen* (Madrid 1984), és probablement una de les visions en aquest respecte més provocadores i no per això menys suggestiva.

coacció totes les opcions que pretenen accedir al poder democràticament —és a dir, respectant la voluntat majoritària de l'electorat expressada amb llibertat en les urnes— i que tots aquells ciutadans que hi participen poden exercir el seu dret al vot convençuts que el partit o els partits que les convoquen garanteixen que els que l'exerceixen ho facen lliurement i una sola vegada i que la composició dels òrgans de poder nacionals i locals reflectiran fidelment els resultats de cada convocatòria electoral.

I és precisament per alludir a les dues últimes característiques contingudes en la definició anterior —que, a més, són pròpies d'una societat participativa i secularitzada— que s'utilitza l'expressió desenvolupament polític. Desenvolupament polític que és inseparable d'una altra variable clau, la mobilització social,⁹ que engloba tots els trets també inclosos en els punts enumerats, tret dels dos primers, que es corresponen amb el concepte de desenvolupament econòmic.

La precisió del contingut d'aquests termes —societat participativa i secularitzada i mobilització social— és fonamental per al plantejament de la línia interpretativa de desenvolupament polític i de canvi social que vull defensar.¹⁰

Una visió en la qual l'obtenció de progressos important en ambdues esferes és inseparable de la confluència de dos factors. D'una banda, de les demandes que els ciutadans plantegen als governants com a col·lectius diferenciats en raó de classe, de sexe i/o de grup a través de les seues organitzacions respectives. Demandes o *inputs* que impliquen l'existència de secularització i de mobilització social. I, d'altra banda, de la capacitat política que mostren els que governen —l'*élite* o oligarquia governant, utilitzant la terminologia de W. Pareto i R. Michels—¹¹ per a satisfer o no aquestes exigències amb unes realitzacions concretes o *outputs*. Una resposta d'aquells que exerceixen el poder que pot ser, per tant, positiva o negativa, però que difícilment pot traduir-se fent cas omís d'aquestes demandes, si els governants volen mantenir la seua legitimitat davant els ciutadans¹² i per extensió garantir que no es qüestione el sistema polític,¹³ i més

9. Empre aquest terme no en la seua acceptió més comuna i més restrictiva, que sol utilitzar-se per tal de fer referència a la mobilització de masses, sinó en el sentit que va formular K. W. DEUTSCH, *Social Mobilization and Political Development*, «American Political Science Review» (1961), vol. 55, ps. 582-603.

10. Els principals treballs en què m'he basat són: K. W. DEUTSCH, *op. cit.* La revisió del concepte de mobilització social encunyat per Deutsch es pot trobar a R. L. MERRITT i B. M. RUSSETT (eds.), *From National Development to Global Community. Essays in Honor of K. W. Deutsch* (Londres 1981); S. P. HUNTINGTON, *Political Modernization: America vs. Europe*, dins J. R. HOLLINGSWORTH, *Nation and State...*, ps. 27-62; G. GERMANI, *Secularization, Modernization and Economic Development*, dins S. N. EISENSTADT (eds.), *The Protestant Ethic and Modernization* (Londres 1968), ps. 343-366. També D. E. NEUBAUER, *Some Conditions of Democracy*, dins BALL i LAUTH (eds.), *Changing Perspectives in Contemporary Political Analysis* (Englewood Cliffs 1971), ps. 364-374; D. EASTON, *An Approach to the Analysis of Political Systems*, dins I. KABASHIMA i L. T. WHITE III (eds.), *Political System and Change* (New Jersey 1986), ps. 21-40; G. A. ALMOND, *A Developmental Approach to Political Systems*, *op. cit.*, ps. 41-72; i J. R. PENNOCK, *Political Development, Political Systems, and Political Goods*, dins *op. cit.*, ps. 73-92.

11. Una bona síntesi dels pressupòsits de la literatura sobre les *élites* es pot trobar a J. A. BILL i R. L. HARDGRAVE, *Comparative Politics. The Guest for Theory* (United Press of America 1981), ps. 143-173.

12. *Vid.* G. GERMANI, *Secularization...*, *op. cit.*

13. La necessitat d'una relació dialèctica d'aquesta mena aplicada a les societats demo-

si volen aconseguir el suport social majoritari a la seua gestió de govern en futures confrontacions electorals.

El progrés social és, doncs, la resultant d'aquesta relació dinàmica i bidireccional. Un *output* —al qual faré una referència més detallada en el segon apartat—, l'obtenció del qual s'aconsegueix mitjançant unes consecucions significatives en l'àmbit de la socialització de la política i/o de la democratització del règim parlamentari, i també en la legislació social i en l'accés a la cultura per a les classes i els sectors socials de rendes més baixes, i que implica l'existència de secularització i de mobilització social. La qual cosa suposa que han tingut lloc unes modificacions importants en l'estructura social.

En efecte, l'avanç de la secularització¹⁴ comporta, primer de tot, unes modificacions qualitatives relacionades especialment amb la mena d'acció social. Aquesta ja no respon als criteris tradicionals de sanció o d'autoritat que el pas dels anys converteix en normatius. La capacitat d'escollir ha substituït l'acceptació dels costums. La segona transformació de les estructures, que és conseqüència de l'anterior, consisteix en la institucionalització del canvi. Que aquest canvi tinga lloc, encara que generalment no siga de manera homogènia en totes i cadascuna de les esferes de la societat, constitueix un dels trets definidors del procés de modernització. Uns canvis que, perquè es produeixen, impliquen l'existència tant d'una societat eminentment participativa que demana serveis, com d'una *élite* receptiva a oferir-los, generalment a la baixa, però fins i tot en ocasions disposada a anticipar-se a aquestes demandes. Una seqüència que experimentaren la majoria dels països occidentals durant el període comprès entre mitjan del segle XIX i la segona dècada del segle XX i que va comptar amb el protagonisme destacat dels partits socialistes continentals d'integració social¹⁵ i que es va consolidar de manera lenta, gradual, desequilibrada en cada marc territorial, i, a més, no amb la mateixa importància de transformació en termes comparatius. Que els que governen no satisfacen per complet les aspiracions dels ciutadans és la cosa més freqüent. Com també ho és que apareguen tensions, que són una mostra de dinamisme. Aquestes tensions, doncs, no han de ser considerades indici de debilitat de l'estat, sinó una prova que la balança entre les demandes de la societat i els serveis generats per l'*élite* política està desequilibrada en perjudici dels sectors socials que les solliciten.

El tercer tret associat al procés de secularització comporta la separació de les estructures polítiques nacionals de les econòmiques i socials i l'especialització creixent de les institucions de l'estat. El mateix dinamisme i la complexitat de la societat exigeix que els òrgans administratius prenguen un major grau de diferenciació i també d'autonomia quant a l'estructura interna i al funcionament. I, això, amb la finalitat d'incrementar l'eficàcia i de minimitzar la corrupció que sol caracteritzar, al contrari, un estat d'estructura piramidal que centralitza qualsevol procés de presa de decisions i que, per tant, no delega responsabilitat política ni cap capacitat de gestió en les institucions subalternes.

cràtiques es pot trobar a S. P. HUNTINGTON, *Political Development and Political Decay*, dins I. KABASHIMA i L. T. WHITE III (eds.), *Political System...*, ps. 94-139.

14. Vid. G. GERMANI, *Secularization...* op. cit.

15. Vid. J. A. GARRARD, *Parties, Members and Voters after 1867*, «The Historical Journal», 20, 1 (1977), ps. 145-163, 146.

La secularització constitueix, d'aquesta manera, un aspecte bàsic de la transformació dels comportaments i de les estructures socials. A més d'aquest aspecte, n'hi ha un altre que té una importància difícil d'exagerar per les seues implicacions sòcio-polítiques: l'existència de la mobilització social. Amb aquest terme K. W. Deutsch designa un procés de canvi sòcio-econòmic (població activa col·locada en els distints sectors productius, urbanització, alfabetització, accés a la informació, presència de partits d'integració social en termes d'afiliació, mobilització de masses etc.) que afecta uns sectors amplis de població en uns països que passen de formes de vida tradicional a unes altres de més avançades. En el primer cas, aconseguiments com els esmentats, o els seus possibles efectes induïts, a penes són rellevants. En el segon, al contrari, aquests progressos i els que en poden derivar col·lateralment tendeixen a adquirir un llinar de significació representatiu. Canvis que solen anar precedits d'uns nivells importants de creixement econòmic, la qual cosa va associada històricament a l'avenç de la industrialització.

Aquestes transformacions —associades a l'avanç del desenvolupament econòmic— solen produir-se unides durant el procés històric de modernització. I les seues conseqüències són d'una transcendència indubtable. En primer lloc, per les modificacions qualitatives que provoca la mobilització social en les actituds, les necessitats i les accions dels individus del cos social. I, en segon lloc, per la repercussió que aquests comportaments nous poden tenir sobre l'esfera de la política i sobre l'acceleració de la variable del desenvolupament econòmic. Perquè açò últim tingui lloc és imprescindible sens dubte que es produeca un augment substancial de les demandes individuals, i molt especialment de grup o específiques de classe que la mateixa mobilització social ha contribuït a generar. Però això no és suficient. Cal que els dirigents polítics, mostrant un grau de receptivitat acceptable cap a les demandes, aprofundesquen l'abast d'aquests canvis. La qual cosa crearà al mateix temps les demandes futures que, si són satisfetes pels governs, podran aprofundir encara més la modernització de les estructures socials i polítiques.

L'actitud contrària —com ha assenyalat D. Easton¹⁶ també s'ha de contemplar com una hipòtesi. Això és, que l'*élite* política fracasse a l'hora de desenvolupar les capacitats necessàries per a satisfer les exigències generades per l'augment de la mobilització social o simplement que recorri al rebuig sistemàtic. En aquest cas la tendència podria ser l'augment creixent de la conflictivitat social, la inestabilitat política i fins i tot la destrucció del règim polític. En aquesta darrera situació, el més comú serà la substitució d'aquells governants que encarnen la vella política i que poden ser qualificats de tradicionals perquè rebutgen el canvi i obstaculitzen el progrés per uns altres modernitzadors decidits a impulsar-lo. S'haurà acomplert, per tant, la suggestiva hipòtesi de S. P. Huntington,¹⁷ que relaciona la vulnerabilitat d'un règim tradicional a la revolució amb la disponibilitat que mostre cap a la modernització. I, més en concret, segons la meua opinió, per la capacitat de resposta política que tinga per aprofundir el desenvolupament polític i el canvi social, quan és una realitat

16. Vid. D. EASTON, *An Approach to the Analysis...*, p. 37.

17. Vid. S. P. HUNTINGTON, *Political Development...*, p. 131.

el fet —al qual es refereix Manheim—¹⁸ que uns «amplis grups d'individus abandonen l'aïllament de la vida local, el tradicionalisme i l'apatia política i s'integren en una vida diferent [...] molt més complexa que inclou la seua inserció i participació en la política de masses»; o, el que és el mateix, davant l'augment de la secularització i de la mobilització social.

Una manera de resumir la interpretació del procés de modernització en el seu conjunt i el de desenvolupament polític en particular, que s'intenta defensar en aquestes pàgines, és mitjançant les dues senzilles igualtats que s'apleguen a continuació:

1. $M = D.E. + D.P.$
2. $D.P. = I.P. + S.S.$

essent la rellevància d'ambdós sumands en 2 funció de $S. + M.S. + C.P.$

Ací M. representa Modernització; D.E., Desenvolupament econòmic; D.P., Desenvolupament polític; I.P., Igualtat política entesa com a societat participativa i/o amb democratització de les estructures polítiques. En les societats democràtiques ambdós fenòmens s'han de coordinar; S.S., Serveis Socials; S., Secularització; M.S., Mobilització Social; i C.P., Capacitat de resposta de l'*élite* política en termes de realitzacions polítiques i socials.

Així doncs, S. i M.S. són els *inputs* en termes de generació de demandes, i D.P. i M. són l'*output* en termes de realitzacions de l'*élite* política.

Queda pendent, tanmateix, aprofundir en la seqüència interna del fenomen sintetitzat en la segona igualtat: el desenvolupament polític. D'això me n'ocuparé tot seguit.

II

El desenvolupament polític i el canvi social constitueixen des de la perspectiva d'aquestes pàgines la faceta més destacada per tal d'estimar el grau de progrés social que comporta l'avanç del procés de modernització. Per a desenvolupar una aproximació d'aquesta mena —entesa en termes d'*output*— he seleccionat tres qüestions fonamentals. Primera, quins són els components essencials d'aquest avanç. És a dir, els resultats polítics i socials mínims que engloba l'existència de desenvolupament polític i de canvi social. Segon, que el fa possible, quin és el protagonisme dels grups polítics i de l'*élite* governant, o cosa que és el mateix, dels agents socials. I, per últim, quines són algunes de les característiques més comunes associades a la seua consecució. La qual cosa implica considerar tant la possibilitat d'estabilitat política com la d'instabilitat i crisi del procés de desenvolupament polític que solen precedir el canvi revolucionari.

La igualtat política (I.P.) i la millora de les condicions de vida i de treball (S.S.) sintetitzen el capítol d'aconseguiments mínims. Igualtat política que, perquè es concrete en un accés efectiu a les possibilitats que ofereix, no és sinònim

18. Citat per K. W. DEUTSCH, *Social Mobilization...*, p. 583.

tan sols ni principalment de sufragi universal masculí, sinó que ho és, i sobretot, d'eradicació de la corrupció i del clientelisme i de l'ampliació progressiva de la socialització de la política. Un avanç, doncs, que es concreta a dos nivells. La mateixa configuració del sistema polític que, en la seua acceptió més comuna (occidental i nord-americana) i arran de l'experiència dels països que progressaren en aquest terreny durant el segle XIX i el XX, s'identifica amb aprofundiment del règim parlamentari¹⁹ i menys sovint sols amb societat participativa,²⁰ encara que no necessàriament amb règim i societat democràtics.

Aquesta darrera distinció, a la qual ja he fet esment en les primeres pàgines d'aquest article, és important. No realitzar-la comporta restringir el procés de desenvolupament polític de tres variables (secularització i mobilització social, que són a la base de la societat participativa, i realitzacions concretes dels dirigents polítics) a una de sola: l'última variable. És a dir, a la receptivitat de l'*élite* que governa davant les demandes generades per aquesta societat participativa. La qual cosa comporta, de tal manera, oblidar que en no poques ocasions es produeix la incorporació a la política d'uns sectors socials amplis a través d'uns partits de masses que reivindiquen —com van fer des de principis del segle XX els socialistes i els republicans espanyols— la fi de la patrimonialització del poder polític que detenen uns determinats governants a escala nacional i/o local i que, a vegades, són precisament aquests darrers els que, per tal de no perdre cap parcel·la d'influència, s'obstinen a no introduir unes reformes profundes i frenen així l'acceleració del desenvolupament polític constatable a través de la participació acrescudada dels ciutadans en la vida política.²¹

El segon tret per a valorar el desenvolupament polític en relació amb la igualtat política és implícit en el que acabe de plantejar. És el grau aconseguit en la socialització de la política. És a dir, el progrés en l'ampliació de la consciència política a uns grups nous i en la seua incorporació a la vida política a través de la seua integració en els partits de masses. Una socialització de la política que difícilment és separable de la mobilització social i, per tant, del caràcter tradicional/retardat o modernitzador/impulsor de l'*élite*. La conjunció d'ambdós fenòmens, que és una prova de dinamisme de les relacions socials, es traduirà en una major igualtat política i en unes condicions de vida i de treball millors per als sectors socials menys afavorits *si, i solament si*, l'actitud dels dirigents és modernitzadora en lloc de ser contrària al canvi.

I és que la clau del desenvolupament polític i del canvi social rau precisament en aquesta relació dialèctica (*inputs*=demandes socials dels grups polítics *vs.* *outputs*=realització de l'*élite* governant). Un balanç *input-output* que, com ha posat de manifest D. Easton, «és un mecanisme vital en la vida d'un sistema polític».²² Es tracta, segons paraules de S. N. Eisenstadt, de «l'habilitat d'un sistema polític per tal d'adaptar-se al canvi de les demandes, per tal d'absorbir-les en termes de mesures pràctiques i per tal d'assegurar la seua pròpia conti-

19. Vid. D. E. NEUBAUER, *Some Conditions...*, ps. 368-369.

20. Vid. J. A. BILL i R. L. HARDGRAVE Jr., *Comparative Politics...*, p. 7.

21. Aquesta és una de les hipòtesis que he desenvolupat per tal d'analitzar l'escàs grau de desenvolupament polític i de canvi social que experimenta Espanya durant el període de la Restauració (vid. T. CARNERO, *Política sin democracia en España 1874-1923*, «Revista de Occidente», núm. 83 (abril de 1988), ps. 43-58.

22. D. EASTON, *An Approach...*, p. 37.

nuïtat davant d'unes noves demandes ininterrompudes i noves formes d'organització política. L'habilitat per a bregar amb els canvis ininterromputs en les demandes polítiques és el test crucial d'aquest desenvolupament sostingut».²³

La igualtat política no esgota el capítol d'aconseguiments mínims per tal d'avaluar la transcendència del desenvolupament polític i del canvi social. La millora de les condicions de vida i de treball constitueix l'altre component principal de l'*output* de béns polítics, essent a més un indicador poderós de la transformació relativa d'una societat al llarg d'un període determinat de temps.

El seu còmput, donats els límits cronològics en què s'emmarquen aquestes pàgines (1874-1930), ha d'incloure, en la meua opinió, els progressos importants en les condicions de vida dels sectors de rendes més baixes i també en les condicions de treball de la classe obrera. En el primer cas, això és inseparable de la posada en pràctica d'unes mesures concretes que adueïen l'habilitat dels habitatges pel que fa a la seguretat i salubritat i d'un augment substancial de les despeses de l'estat —via pressupostos generals— per a l'ampliació i millor dotació de la infraestructura sanitària i educativa públiques.

Una actitud modernitzadora que, perquè es concrete en l'àmbit dels llocs de treball i de les relacions laborals en el sector secundari, exigeix també l'actuació impulsora de l'*élite* governant. Una actuació destinada, en aquest segon cas, a assegurar el compliment de la nova legislació (la reducció de la jornada laboral primer a deu hores i després a vuit; l'establiment del dret del treballador a un dia de descans setmanal; la regulació del treball de les dones i dels xiquets; i la introducció d'uns avanços significatius per tal de millorar les condicions generals de seguretat i de salubritat en les activitats industrials), no solament a través de la creació d'un cos d'inspectors destinat a vetllar pel compliment de les normes legals promulgades, sinó també mitjançant l'aplicació d'unes mesures reals destinades a perseguir la picardia i el frau empresarials.

Alguns exemples comparatius poden il·lustrar, encara que siga de manera impressionista, la diferent dimensió del canvi social en els distints països del vell continent i el major grau d'endarreriment d'Espanya. La primera referència pot ser el percentatge que representen les despeses en serveis socials respecte a les despeses totals al Regne Unit i a Espanya entre el 1890 i el 1920. A Espanya el màxim, aconseguit el 1910, no va superar el 12,2 % de les despeses totals, mentre que al Regne Unit va representar, a la mateixa data, la fotesa d'un 32,8 %.

Això no vol dir —com es desprèn d'aquestes dades elaborades per P. Tedde— que les quantitats destinades a aquest capítol no cresquessen durant una bona part del període considerat (1890-1910). Ho feren i de manera apreciable: un 38,6 %. Però en una mesura molt més inferior que el Regne Unit. En aquest país el percentatge d'augment va representar un 57 % entre ambdues dates.

Però és que, a més, la reducció notable que es va produir durant la dècada següent (1910-20) a tots dos països respon a uns motius ben diferents. La implicació del Regne Unit en la Primera Guerra Mundial no pot ser menysvalo-

23. S. N. EISENSTADT, *Initial Institutional Patterns of Political Mobilization*, «Civilizations», 12 (1962), reimprès dins C. E. WELCH Jr. (ed.), *Political Modernization* (Belmont 1967), p. 252. Citat a J. A. BILL i R. L. HARDGRAVE Jr., *Comparative Politics...*, p. 74.

rada. Una raó que, tenint en compte la neutralitat mantinguda per Espanya, no pot ser adduïda en aquest cas. La insignificança de les despeses assignades als serveis socials en el pressupost de l'estat a Espanya respecte a les despeses totals, que va arribar a baixar fins i tot per sota del percentatge inicial del període (un 8,8 % el 1890 davant d'un 8,4 % el 1920),²⁴ és, al meu entendre, una prova de l'escassa voluntat modernitzadora de l'élite política de la Restauració.

Una actitud que s'evidencia també a través d'un altre indicador: les despeses destinades a la instrucció pública durant una bona part d'aquesta etapa de la història contemporània d'Espanya (1874-1906). La quantitat per habitant (en lliures esterlines) en el cas espanyol és la més baixa de tots els principals països del vell continent (Regne Unit, França, Alemanya) i, a més, molt inferior a la italiana, llevat dels dos últims anys d'aquest període (1905 i 1906), en què Espanya supera per primera vegada Itàlia.²⁵ El corollari que es desprèn d'això no pot sorprendre: una taxa d'analfabetisme al començament de la tercera dècada del segle actual molt més elevada. No menys que un 43 % i superaran en un 60,4 els resultats italians, tal com es desprèn de les recents estimacions de J. Palafox.²⁶

Hi ha, a més, molts altres indicis que assenyalen en la mateixa direcció. N'esmentaré solament alguns. Mentre que a França s'havia implantat des dels primers anys del segle xx la jornada de deu hores en totes les activitats industrials, a Espanya, en vigílies de la Primera Guerra Mundial, no sols no s'havia introduït en el sector secundari, sinó que, a més, en les principals activitats industrials —el tèxtil català i la mineria basca— es treballaven entre catorze i setze hores diàries. Les condicions laborals en ambdós sectors, d'altra banda, no poden considerar-se òptimes. Un nombre destacat dels obrers tèxtils de l'alt Llobregat treballen en colònies emmurallades, al mateix temps que en la immensa majoria de les conques mineres les normes sobre la prevenció d'accidents no es complien.²⁷ La inexistència a Espanya, en les mateixes dates, del dret del treballador a un dia de descans setmanal completa el balanç de les dures condicions amb les quals produïen els sectors de rendes més baixes.

Finalment, les xifres baixíssimes de consum d'electricitat a Espanya, que estan molt per sota de les franceses i les italianes,²⁸ indiquen molt probablement que fins i tot a finals dels anys vint l'accés per part de les classes mitjanes a l'energia més moderna era en el nostre país un privilegi al qual podia accedir únicament una minoria reduïdíssima.

L'atenció concedida fins ara a aquests dos aconseguiments mínims —igualtat política i millora de les condicions de vida i de treball— del desenvolupa-

24. Vid. P. TEDDE DE LORCA, *El gasto público en España, 1875-1906: un análisis comparativo con las economías europeas*, dins P. MARTÍN i L. PRADOS (eds.), *La nueva historia económica en España* (Madrid 1985), ps. 233-261, 244 (quadre 7).

25. Vid. P. TEDDE DE LORCA, *op. cit.*, p. 254 (quadre 16).

26. Vull agrair a J. Palafox que m'haja facilitat la consulta de la seua memòria d'investigació de càtedra *Agricultura, Industria y crecimiento económico. España 1892-1914*, inèdita, de la qual he obtingut aquesta informació.

27. Així es desprèn de *La Jornada de Trabajo en la Industria Textil* (Madrid 1914), ps. 121-122.

28. Vid. J. PALAFOX, *op. cit.*...

ment polític i del canvi social no pot fer oblidar tanmateix que aquest *output* va associat a uns altres béns polítics. Es tracta, com sintetitza Eckstein, «del creixement de la burocràcia; de la professionalització de la política (allò que Max Weber va denominar viure “per a” la política, no “de” la política); de la “formalització” de la política (accions basades en unes normes legals explícitament dictades); del declivi de l’“atribuït” en matèria de comportaments/papers polítics i de l’ascens de l’“aconseguit”; de la clarificació creixent i la resolució de les jurisdiccions polítiques [...]; i fins i tot de la construcció d’un estat modern en què, per tant, s’ha incrementat la “penetració” en la societat de les autoritats governamentals».²⁹

L’obtençió d’aquest *output*, sia en aquest últim nivell màxim, sia a nivell mínim, és inseparable de la contribució dels agents socials, és a dir, dels grups polítics i de l’*élite* governant.

Així doncs, es tracta de destacar la participació fonamental dels sindicats i dels partits davant d’altres agrupacions d’interessos col·lectius. Ambdós poden considerar-se, des d’una perspectiva històrica, el motor del desenvolupament polític occidental, ja que és al voltant d’aquests grups «associatius» i «institucionals», respectivament —segons la classificació de G. Almond—,³⁰ que s’articulen les demandes dels sectors socials diferenciats. La clau del major arrelament d’aquestes organitzacions de masses respecte als partits de «notables» o de clientele (les faccions, com també se les denomina) en termes de credibilitat i de liderat no és, segons la meua opinió, una qüestió que pugui atribuir-se a la major capacitat organitzativa de les primeres. És una qüestió d’ideologia. Es tracta de contribuir a impulsar la socialització de la política essent un partit d’integració social amb un projecte de progrés polític i social, o es tracta de negar-se a acceptar la socialització de la política tot mantenint una estructura de partit de representació individual i un projecte polític mancat de significat col·lectiu.

El determinant, segons la meua opinió, és, doncs, diferenciar el caràcter d’un determinat grup institucional o partit respecte a un altre. Si té una ideologia modernitzadora o tradicional. Una diferenciació que, sens oblidar, com és obvi, la dicotomia comunament acceptada entre els partits de masses de dreta i d’esquerra, entre uns projectes de progrés social qualitativament distints, té l’avantatge que permet estimar en termes comparatius la major o menor adequació programàtica i organitzativa de les opcions conservadores de l’arc parlamentari occidental als canvis creats per la mobilització social que es produeix en els països del vell continent entre el 1870 i el 1930. La dreta francesa republicana, així com la seua homòloga anglesa durant l’etapa eduardiana, entengueren molt bé des del començament del segle xx, i sobretot des del 1914, el repte que els plantejava el creixement de les demandes polítiques i socials generades pel creixement de les classes mitjanes i per l’augment de la consciència de classe dels treballadors. Havien d’intentar, d’una banda, captar la classe mitjana alta i, de l’altra, introduir també unes diferències al mig de la classe

29. Vid. H. ECKSTEIN, *The Idea of Political Development: From dignity to efficiency*, dins I. KABASHIMA i L. WHITE III (eds.), *Political System...*, ps. 311-346, 314.

30. J. A. BILL i R. L. HARDGRAVE l’apleguen a *Comparative Politics...*, ps. 117-141, 121-123.

obrera. Per això els discriminaren políticament amb el vot i econòmicament amb el salari.

La dreta nacionalista catalana, articulada al voltant de la Lliga Regionalista, també va saber adaptar-se als canvis que va comportar l'augment de la socialització de la política. Va saber comprendre les noves possibilitats electorals que li oferia una classe mitjana cada vegada més participativa i va saber, a més, aprofitar-les amb èxit. Oferí un estil diferent de fer política. Baixà de l'escó a l'arena política; entrà en contacte amb els sectors esmentats; els agità i va captar un ampli grup per al seu projecte nacionalista conservador en l'aspecte econòmic i en el polític, però al mateix temps modernitzador del marc fixat per la Restauració.³¹

Les paraules del líder de la Lliga Regionalista són el millor testimoni de l'afirmació que acabe de fer: «la realitat havia demostrat que la tasca negativa, indispensable i prèvia de destruir el torn d'uns partits que no comptaven amb el suport de l'opinió i sostingut solament per la voluntat règia, era una cosa fàcil.

»El gran problema era crear uns moviments d'opinió animats per un ideal collectiu que poguessen adoptar l'estructura jeràrquica i disciplinada d'un partit. Nosaltres l'havíem creat a Catalunya; i els nacionalistes bascos l'estaven fent a Bascònia. Maura podria haver-lo fet a tot Espanya si, en lloc de perdre el temps discutint esmenes totes les vesprades al projecte d'Administració Local, hagués dedicat una part del seu temps a recórrer Espanya en la tasca de propaganda i d'organització.»³²

Per això el partit de F. Cambó es va convertir des del 1902 en la força hegemònica del mapa electoral de Catalunya, trencant definitivament l'artificiositat del torn i la política centralista de les *élites*. Reunia credibilitat i liderat, precisament el que havia mancat al conservadorisme d'àmbit estatal com a partit i com a opció de govern durant una bona part del regnat d'Alfons XIII.

Dos trets weberians dels quals efectivament no pot mancar en cap de les dues circumstàncies un partit de masses si vol que el seu nivell de legitimitat respecte a uns altres grups institucionals rivals es tradueixca en el suport suficient dels ciutadans per tal d'accedir al poder o per continuar ocupant-lo a través dels que constitueixen l'*élite* governant. Legitimitat i credibilitat que els governs competents, és a dir, aquells que són capaços de traduir les demandes socials en realitzacions i fer-ho, a més, amb eficàcia, estan en condicions de mantenir per més temps que aquells que no ho són. Tant més quan unes *élites* incompetents han d'enfrontar-se a unes situacions històriques caracteritzades per un grau de conflictivitat social elevat i/o de tensió política. En aquestes circumstàncies solen ser aquestes darreres les més proclius a l'ús de la força i

31. La defensa del contingut eminentment conservador del projecte econòmic de la dreta nacionalista catalana l'ha fet J. PALAFOX, *Regional Nationalism and Economy in Spain. 1892-1936*, dins R. HERR & John H. R. POLT (eds.), *Iberian Identity* (Berkeley 1989), ps. 29-36. Jo no compartesc aquesta opinió referida al seu comportament com a partit d'integració social, ja que la seua adscripció ideològica de dretes no li va impedir fomentar l'estructura política encara que fos en l'àmbit restringit de Catalunya (vid. T. CARNERO, *Política sin democracia...*, ps. 54-55).

32. Vid. F. CAMBÓ, *Memòries* (Barcelona 1981), p. 273.

també a interrompre el procés de desenvolupament polític per tal de frenar aquestes manifestacions de socialització de la política.

Hi ha, d'altra banda, tres possibles canvis qualitius subsegüents en les esferes de les relacions socials, del sistema polític i de la composició interna de l'*élite* governant que poden relacionar-se de manera molt estreta amb l'actitud no modernitzadora de l'*élite*: que les tensions político-socials esdevinguin radicalisme; que uns fenòmens episòdics d'instabilitat passen a ser endèmics, i menar a la crisi del règim polític; i, finalment, que el rebuig dels membres que formen l'*élite* a renovar-se —el que en la literatura es denomina la circulació al si de les *élites*— done com a resultat la seua substitució forçosa al capdavant de les institucions de l'estat.

A aquesta situació precisament havia arribat Espanya el 1919. El diagnòstic lúcid d'un home tan poc sospitos d'aventurisme revolucionari com J. Ortega y Gasset justifica la llarga citació que s'inclou a continuació: «El juliol de 1917 s'obrí a Espanya un procés nacional substancialment revolucionari. Aquest procés no conclourà sinó quan s'hagen complert aquestes dues obres: la modificació radical de les institucions i la mutació completa de la fauna governant. Si aquelles institucions i aquesta fauna s'obstinen a resistir el canvi inevitable, el procés espanyol que és de substància revolucionari, ho serà també de forma [...]. Fou en va demanar l'expulsió política de les dretes, que durant segles han exercit el poder sobre Espanya [...]. Fou en va que exigíssem l'execució d'un programa mínim, el qual, entre altres coses, preparàs amb una activa adhesió al poder el moviment ascendent de la classe obrera [...]. Tot fou en va, ni la corona ni els seus paràsits [...]. L'única manera de tornar a tenir un estat respectable és reconstruir-lo en una nova forma. La creació d'uns poders locals nous que assumissen una grandíssima part de les atribucions avui acaparades pel poder central és l'únic assaig que ofereix algunes esperances.»³³

Això és el que va ocórrer a partir del 14 d'abril de 1931. El triomf relatiu però suficient que obtingueren els partits d'integració social de l'esquerra espanyola en les eleccions municipals va suposar la «circulació obligada» de l'*élite* política. La renovació va ser, naturalment, de persones —d'homes i de dones procedents de la classe mitjana i de la classe treballadora—, però també, i sobretot, d'idees. L'endarreriment polític, econòmic i social d'Espanya encara era considerable. Calia donar credibilitat i prestigi democràtics a les institucions polítiques nacionals i locals i posar fi a la corrupció i al clientelisme, com també al favoritisme i a la ineficàcia. Calia crear un estat modern en lloc de continuar mantenint una concepció eminentment centralista en la presa de decisions i en l'assignació dels recursos, però ineficient en el seu funcionament. I, a més, s'havia de respectar l'especificitat cultural de determinades comunitats històriques sense que l'articulació política d'aquestes comunitats conduís a la seua segregació del territori nacional. Calia professionalitzar l'exèrcit i dotar-lo com una estructura i com un cos de forma adequada econòmicament i tècnicament. Calia millorar de manera substancial les condicions de vida i laborals dels treballadors en capacitat adquisitiva i en qualitat. Calia incrementar la mobilització social, amb la disminució del percentatge de població activa en l'agricultura i també de la taxa d'analfabetisme, amb la reducció del predomini del món rural sobre

33. Vid. J. ORTEGA Y GASSET, *Obras completas*, x (Madrid 1983), ps. 492-497.

QUADRE 1. *Indicadors de nivell de desenvolupament econòmic i mobilització social
(cap al 1930)*

	(1) <i>consum de cotó (kg/cap)</i>	(2) <i>producció d'acer en brut (kg/cap)</i>	(3) <i>consum d'en. elèc. (kcc/cap)</i>	(4) <i>desenvo- lupament bancari</i>	(5) <i>tele- grames per h</i>	(6) <i>cartes per h</i>	(7) <i>% analfà- betisme</i>	(8) <i>població activa agrària</i>
<i>Gran Bretanya/</i>								
Regne Unit	13,4	198,2	3.555	131	1,5	s.d.	s.d.	5,3
Alemanya	5,3	252,8	2.159	89	0,6	86,0	s.d.	28,7
França	8,6	231,8	2.057	90	1,2(+)	43,0	s.d.	34,9
Itàlia	5,8	51,0	581	95	0,9	20,0	26,8	47,5
Espanya	3,3	42,7	457	69	0,8	14,0	43,0	46,6

(+) Inclou Algèria

Fc it: J. PALAFOX, Agricultura, industria y crecimiento económico. España 1892-1914, i Annuaire Statistique. France. 1937. Resume Retrospectif.

l'urbà i fent possible l'accés a la informació. I, a més, calia impulsar el desenvolupament econòmic, amb un augment de la capacitat productiva del sector industrial, una disminució del proteccionisme aranzelari i fiscal, i amb un foment de la competitivitat.

El quadre que hi ha a la pàgina anterior permet sintetitzar en part aquesta situació i valorar-la en termes comparatius europeus.

Modificar aquest llegat de l'*élite* política conservadora-liberal que havia dtingut el poder per espai de més de cinquanta anys i al voltant de la qual s'havien articulats uns interessos econòmics molt poderosos, no havia de ser sens dubte una tasca fàcil per als nous dirigents polítics republicans. I més si es té en compte, entre altres qüestions, que l'esquerra no tenia experiència de govern; que els problemes pendents eren molts i tots urgents; que hi havia uns grups associatius amb uns projectes de transformació social contraposats, alguns dels quals (precisament els més radicals), després d'haver estat reprimits pel règim anterior, estaven decidits a augmentar la presència social i a aconseguir el màxim suport de la classe treballadora; i que, a més, hi havia uns sectors socials amplis amb una gran capacitat potencial d'incorporar-se activament a la vida política i de demanar, per tant, un ampli conjunt de realitzacions, però amb poca capacitat d'espera.

III

A partir del que s'ha assenyalat fins ací, i per acabar, voldria plantejar algunes conclusions referides a la seqüència interna del desenvolupament polític i del canvi social inserit en el procés global de modernització, destacant aquelles característiques que, al meu entendre, poden configurar-se com a hipòtesis de treball per a la investigació comparada d'aquest fenomen en àrees geogràfiques i cronològicament homogènies.

1. La modernització és un procés temporal de canvi que afecta totes les facetes de la societat. Està associada a la consecució de tres fenòmens —desenvolupament econòmic, mobilització social i desenvolupament polític— l'execució íntegra dels quals transforma qualitativament el conjunt de les estructures d'una societat. Tres transformacions que no han de produir-se necessàriament al mateix temps, i menys aconseguir-se de la mateixa manera. El procés de modernització és per naturalesa atípic, la qual cosa no impedeix l'elaboració de comparacions i generalitzacions mitjançant els «models» abans-després.

2. L'aconseguiment del desenvolupament econòmic i de la mobilització social sol anar unit. Tanmateix, això no ha de traduir-se sempre en l'impuls del desenvolupament polític i del canvi social. Per això, durant el procés de modernització conviuen tradició i modernitat. I també per aquesta raó les característiques tradicionals que perviuen haurien de ser objecte prioritari d'anàlisi i no ser ignorades a causa de l'evolució dels canvis socio-econòmics aconseguits o simplement considerades com a supervivència del passat.

3. La modernització com a procés total o parcial de canvis qualitius és inseparable de la participació dels agents socials: de l'*élite* política i dels individus aïlladament i sobretot, a més, com a col·lectius diferenciats per raó de la seua pertinença a un determinat grup, sexe i classe social. Sense l'impuls inicial

i continuat d'aquests collectius no hi ha cap possibilitat que s'inicien aquestes transformacions i s'aprofundesquen en el futur.

4. Perquè es produeca el desenvolupament polític i el canvi social (així com el procés de modernització en el seu conjunt) cal que s'articule una interrelació mútua entre els agents socials i els governants. Els primers generen les demandes (*inputs*) que els segons han de traduir en realitzacions concretes. L'aparició de tensions és la cosa més freqüent. La capacitat de resposta de l'*élite* política és determinant perquè tinga lloc un procés de «modernització activa» —en paraules de L. Cafagna—³⁴ d'aquesta mena. Una actitud de rebuig sistemàtic d'aquestes demandes, sobretot quan aquestes són compartides per uns sectors socials amplis, augmenta la conflictivitat, pot provocar greus tensions polítiques i pot menar a la substitució forçosa de l'*élite* que s'oposa al canvi polític i a la transformació social per una altra decidida a impulsar-lo.

5. L'existència en tots els sistemes polítics, al marge del seu grau de desenvolupament, d'una *élite* que és al capdavant de les institucions de l'estat i que com a tal comparteix uns determinats trets específics que, per tant, l'homogeneïtza com a grup de poder, no pot fer oblidar les diferències qualitatives que separen una *élite* modernitzadora d'una altra que no ho és. Es pot impulsar el desenvolupament polític i el canvi social o es pot optar per frenar-lo. És, per tant, una qüestió d'ideologia que es posa de manifest a través del contingut dels projectes de transformació social respectius i per la concepció oberta o patrimonial que es tinga del poder. Per això uns governants tradicionals que participen d'aquesta segona concepció solen ser menys proclius a acceptar la circulació de l'*élite*, és a dir, la renovació de persones i d'idees al capdavant de les institucions nacionals i locals.

6. La distinció anterior també és útil aplicar-la als grups d'interessos, sobretot als associatius (sindicats i organitzacions empresarials) i als institucionals (partits polítics). Els trets organitzatius que comparteixen les distintes agrupacions diferenciades que integren ambdós grups d'interessos no pot fer oblidar la distinta concepció del progrés social que tenen tant els treballadors quant als empresaris com els partits de representació individual quant als d'integració social.

7. La legitimitat, la credibilitat i el liderat són uns trets molt importants que pot posseir en major o menor grau tant l'*élite* que governa i les opcions ideològiques de partit alternatives, com els altres grups d'interessos. Són tres components que remetent al suport del ciutadà en termes electorals i/o d'afiliació.

8. L'acceleració del procés de desenvolupament polític, que és inseparable de l'augment de la socialització de la política (societat participativa), el qual, al mateix temps, sol provocar l'increment de la mobilització social, sol repercutir sobre els grups d'interessos associatius (sindicats) i institucionals (partits polítics) fomentant el desenvolupament dels dos ja existents i impulsant el sorgiment d'altres organitzacions diferenciades.

34. Per a diferenciar-la de la modernització «passiva», en què predominen les motivacions externes directes, l'espontaneïtat i la molecularitat dels canvis amb una coordinació política escassa o nulla i amb la manca, a més —segons aquest autor—, de la identificació entre els sectors modernitzadors i la collectivitat (*vid.* L. CAFAGNA, *Modernizzazione attiva e modernizzazione passiva*, «Meridiana» 2 [gener de 1988], ps. 229-240, 235-236).